

Državljanstvo in državljska enakost v sodobni pluralni družbi

I. Uvod in opredelitev problematike

Državljanstvo kot politično pojmovanje posameznika se nanaša na artikulacijo dveh političnih idealov, in sicer demokratičnega ideala državljanske enakosti ter liberalnega ideala enakosti spoštovanja. Zagotavljanje enakosti ter sprejemanje in vključevanje različnosti velja za osnovno problematiko, okoli katere se odvijajo razprave o državljanstvu v sodobni pluralni družbi. Prav artikulacija razmerja med zahtevo po zagotavljanju enakosti na eni strani z zahtevo po sprejemanju in spoštovanju različnosti na drugi je tista dinamika, zaradi katere ostaja državljanstvo kot politično pojmovanje posameznika tako kompleksno kakor tudi protislovno. Do teoretične kompleksnosti in praktične nujnosti različnih vprašanj, ki ju odpira državljanstvo kot politično pojmovanje posameznika, sta pripeljala dva ločena dejavnika. Na empirični ravni smo bili v zadnjih dveh desetletjih sočasno priča dvema vrstama družbenih in političnih sprememb. Na eni strani je demokratizacija širšega evropskega prostora v drugi polovici 80. let in prvi polovici 90. let prejšnjega stoletja skupaj z odpravo apartheida v Južni Afriki odprla možnost globalizacije kulture človekovih pravic (Kymlicka in Opalski, 2002). Sočasno s temi procesi pa smo bili tako v Evropi kot tudi drugod po svetu priča nenadnemu in nepričakovanemu vzponu ksenofobnega nacionalizma in verske nestrpnosti, ki sta negativno vplivala na varnost in stabilnost sodobnih pluralnih družb. Kakor je poudaril Will Kymlicka, je »kolaps komunizma v Vzhodni Evropi sprožil val etničnih nacionalizmov, ki je dramatično vplival na proces demokratizacije« (Kymlicka, 2005: 469). Hkrati je globalni proces demokratizacije oz. njegova razširitev pravzaprav paradoksalen, saj v večini evropskih držav volilna udeležba na lokalni, nacionalni in evropski ravni iz leta v leto upada. Nizka udeležba na volitvah, čedalje manjše zanimanje za udejstvovanje v javnem in političnem življenju ter pomanjkanje zaupanja v demokratične institucije je še posebej prisotno med mladimi.

Problemom in izzivom, s katerimi se soočajo sodobne pluralne družbe, sledijo tudi alarmanтни odzivi različnih družbenih skupin, civilnodružbenih gibanj in posameznikov, ki opozarjajo na moralni kolaps in socialno fragmentacijo sodobne pluralne družbe, na čedalje manjšo

medsebojno povezanost in solidarnost, kakor tudi na odsotnost državljskih vrlin. Ti problemi kažejo, da sodobne pluralne družbe niso našle ustrezne rešitve in tako premagale napetosti, ki so povezane s kulturno različenostjo.

Poleg tega se sodobne pluralne družbe soočajo s številnimi izzivi, ki so povezani z zahtevami različnih družbenih skupin in posameznikov po zagotavljanju enakosti kakor tudi po uresničevanju enakosti spoštovanja. Zahteve etničnih manjšin, priseljencev, verskih skupnosti in drugih družbenih skupin po ohranjanju njihove kulture, vrednot in praks, kažejo na to, da ostajata sodobna pluralna družba in njen institucionalni okvir kljub zagotavljanju državljske enakosti in enakosti spoštovanja v različnih primerih tako uniformirajoča kakor tudi diskriminatorna (Kymlicka, 1995; Spinner-Halev, 2000).

Na teoretični ravni se je v zadnjih dveh desetletjih pozornost oz. središče razprav od problematike razdeljevalne pravičnosti premaknilo k problemom pluralizma, saj so sodobne razprave o državljanstvu v veliki meri izšle iz razprav o pravičnosti sodobne pluralne družbe in njenega institucionalnega okvira (Rawls, 1971, 1993) ter iz razprav o vlogi in pomenu skupnosti in razmerju posameznika do le-te (MacIntyre, 1981; Sandel, 1982; Taylor, 1989; Walzer, 1983). Državljanstvo kot politično pojmovanje posameznika je torej nekakšen hibrid med komunitarno in republikansko politično teorijo na eni strani ter liberalno politično tradicijo na drugi, saj je pojem državljanstva, kakor je pravilno izpostavil Will Kymlicka, tesno povezan z »liberalno idejo o pravicah posameznika na eni strani in komunitarno idejo pripadnosti in navezanosti posamezni skupnosti na drugi« (Kymlicka, 2002: 284). Kljub dejstvu, da pojem državljanstva vse od antike naprej označuje članstvo posameznika v politični skupnosti, na vprašanje »Kaj je državljanstvo?« ni enoznačnega odgovora, predvsem zaradi različnih tradicij politične teorije in posledično tudi različnih pojmovanj samega koncepta državljanstva. Razpetost med tradicijo republikanske politične teorije, kjer je pojem državljanstva primarno povezan s političnim udejstvovanjem posameznika in idejo 'skupnega dobrega' ter demokratičnim idealom državljske enakosti in liberalnim idealom enakosti spoštovanja posameznika potrjuje dejstvo, da ostaja državljanstvo kot politično pojmovanje posameznika v samem središču sodobnih teoretičnih razprav o uskladitvi zahtev po zagotavljanju enakosti ter sprejemanju in spoštovanju različnosti.

Prav neposrednost različnih problemov in izzivov, s katerimi se soočajo sodobne pluralne družbe na eni strani ter teoretična kompleksnost razprav o različnih vidikih državljanstva oz. državljske enakosti in enakosti spoštovanja na drugi, kaže na to, da je soglasje o državljanstvu kot političnem pojmovanju posameznika vse prej kot splošno sprejeto dejstvo. Tako se soočamo s kritikami, da sta državljanstvo in zahteva po državljski enakosti neučinkovita oz. da na pravicah temelječe pojmovanje posameznika, ki temelji na enakosti pravic, vodi v socialno permisivnost in apatičnost oz. t.i. 'karkolizem' ter kulturni relativizem, ki negativno vpliva na stabilnost, enotnost in kohezivnost sodobne pluralne družbe. Na drugi strani pa se soočamo z dvema med seboj povezanima kritikama, ki ju na liberalno pojmovanje državljanstva oz. uskladitve demokratičnega ideala državljske enakosti in liberalnega ideala enakosti spoštovanja naslavlja multikulturalizem. Po eni različici kritike multikulturalizma je ta model državljanstva nujen, ne pa tudi zadosten pogoj za uresničevanje državljske enakosti in zagotavljanje enakosti spoštovanja.. Druga različica je v svoji kritiki na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva oz. modela uskladitve zahteve po zagotavljanju enakosti in zahteve po enakosti spoštovanja veliko bolj neizprosna, saj trdi, da vodi ta model uskladitve zahtev po zagotavljanju enakosti ter sprejemanju in različnosti v asimilacijo in marginalizacijo vseh tistih, ki niso del družbenega ali kulturnega mainstreama.

Prav zaradi različnih kritik liberalnega modela državljanstva kot političnega pojmovanja posameznika ter s tem povezanih ugovorov o neustreznosti na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva, v tem prispevku podrobneje predstavljam osnovne elemente sodobnega pojmovanja državljanstva ter analiziram tako tradicionalno kakor tudi sodobno kritiko liberalnega modela na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva.

V prvem delu predstavim liberalni model na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva in državljanske enakosti. Analizi posameznih elementov sodobnega pojmovanja državljanstva ter s tem povezanim problemom sledi predstavitev tradicionalne in sodobne kritike na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva ter najpomembnejših ugovorov, ki jo na to pojmovanje državljanstva naslavljajo različni kritiki. Poseben poudarek je namenjen predstavitvi dveh različic multikulturalizma (t.i. 'zmerni' multikulturalizem ter t. i. 'kritični' multikulturalizem) oz. dveh modelov državljanstva (t.i. 'multikulturno državljanstvo' ter 'razlikovalno državljanstvo'), ki na liberalni model državljanstva naslavljata vrsto ugovorov in očitkov, povezanih z redistributivno pravičnostjo.

Sklepni del tega prispevka problematizira multikulturno in razlikovalno pojmovanje državljanstva, ki ga na multikulturalizem naslavljajo feminizem, egalitarni liberalizem in pluralizem ter vlogo in pomen različnosti v okviru posameznih utemeljitev državljanske enakosti. Ta prispevek tako odpira dve dilemi, na kateri različni modeli državljanstva ne ponujajo enoznačnega odgovora, in sicer [i], ali so enake pravice, ki so povezane s statusom državljanstva, zadosten pogoj zagotavljanja državljanske enakosti vsem članom politične skupnosti; ter [ii] ali je zagotavljanje enakosti, kakor ga pojmuje na pravicah temelječe pojmovanje državljanstva, skladno z zahtevami po enakosti spoštovanja, ki ga poudarjajo zagovorniki multikulturalizma.

II. Liberalni model državljanstva in državljanske enakosti

Liberalni model na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva ter s tem povezana utemeljitev državljanske enakosti temelji na dveh [egalitarnih] predpostavkah, in sicer [i] status državljanstva ter s tem povezane pravice in svoboščine temeljijo na zagotavljanju enakosti članov politične skupnosti [predpostavka deskriptivne enakosti]; ter [ii] vse pripadnike politične skupnosti, ne glede na njihove medsebojne razlike, npr. spol, starost, rasa, etnična pripadnost, veroizpoved oz. svetovnonazorska usmerjenost, itn. je treba obravnavati enako [predpostavka moralne enakosti].

Razvoj sodobnega pojmovanja državljanstva, ki je odpravil načelno asimetričnost med zagotavljanjem enakosti ter sprejemanjem, vključevanjem ter spoštovanjem različnosti, sta zaznamovali dve značilnosti. Prva značilnost na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva se nanaša na razširitev statusa državljanstva v posamezni politični skupnosti in je povezana s prvim elementom t. i. funkcionalističnega vidika državljanstva oz. vprašanjem pripadnosti. V okviru tega procesa je skozi zgodovino čedalje več članov določene politične skupnosti pridobilo status državljanstva ter s tem povezane državljanske pravice, kar ponazarjajo tudi različni primeri, npr. politična emancipacija žensk. Druga značilnost tega pojmovanja državljanstva pa se nanaša na obseg pravic in svoboščin posameznikov in je povezana z drugim elementom t. i. funkcionalističnega vidika državljanstva oz. vprašanjem temeljnih pravic in svoboščin.

To postopno razširitev obsega pravic in svoboščin tistih, ki imajo status državljanstva v določeni politični skupnosti, najbolj ponazarja gradualistična interpretacija uvedbe različ-

nih kategorij pravic, ki jo je v svojem temeljnem delu *Citizenship and Social Class* nazorno prikazal T. H. Marshall, in sicer [i] civilnih pravic v 18. stoletju; [ii] političnih pravic v 19. stoletju ter [iii] socialnih pravic v 20. stoletju (Marshall, 1992 [1950]). Po tej interpretaciji genealogije na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva smo priča dvojni razširitvi t.i. funkcionalističnega vidika državljanstva, in sicer [i] razširitvi statusa; ter [ii] razširitvi pravic in svoboščin, ki jih imajo člani politične skupnosti. Ta dvojna razširitev je posledično prinesla univerzalizacijo enakih pravic in svoboščin, ki naj bi vsem pripadnikom posamezne politične skupnosti ne glede na spol, raso, veroizpoved, etnično pripadnost ali katerikoli drugi vidik njihove identitete zagotavljala enak obseg pravic in hkrati tudi sprejemanje, vključevanje in spoštovanje različenosti posameznih elementov njihove identitete. Razširitev statusa ter razširitev pravic in svoboščin sta hkrati pomembno pripomogla tudi k integracijski vlogi državljanstva kot političnega pojmovanja posameznika ter razširitvi zagotavljanja enakosti in sprejemanja, vključevanja in spoštovanja različenosti tako v sfero zasebnega kot tudi v sfero civilne družbe. Prav enakost pravic, kakor poudarja Rawls, »opredeljuje skupni status državljanstva« (Rawls, 1999: 194).

Hkrati je razširitev statusa ter razširitev pravic in svoboščin skupaj z razširitvijo temeljnih načel liberalne politične ureditve tudi na druge družbene sfere, npr. prepoved diskriminiranja glede na spol, veroizpoved, etnično pripadnost ali raso pri zaposlovanju, v vzgoji in izobraževanju itn., kakor opozarjajo nekateri avtorji, pomenila tudi »radikalno razširitev odgovornosti liberalnega državljanstva« (Kymlicka, 2003b: 50). Medtem ko je razširitev statusa ter razširitev pravic in svoboščin državljanov primarno pripomogla k zagotavljanju varnosti posameznikov tako pred vplivom in močjo države ter njenih institucij kot tudi pred voljo [demokratske] večine, pa prinaša razširitev oz. univerzalizacija temeljnih načel in vrednot liberalne politične skupnosti v druge družbene sfere tako pozitivne kakor tudi potencialno negativne učinke (Rosenblum, 1998, 2000). Med pozitivne učinke razširitve temeljnih načel in vrednot liberalno-demokratske politične skupnosti v druge družbene sfere – kakor smo opisali zgoraj – lahko štejemo zagotavljanje enakosti, nediskriminiranje in zagotavljanje pravičnosti tudi v drugih družbenih sferah, npr. nediskriminiranje temnopoltih v ZDA. Med potencialno negativne učinke razširitve skupnih vrednot in temeljnih načel določene politične skupnosti oz. njihova univerzalizacija v vseh družbenih sferah pa lahko – paradoksalno –, kakor je poudaril Jeff Spinner-Halev, »prevlada nad oz. vsaj spremeni zasebne identitete. Liberalizem od državljanov zahteva daljnosežne zahteve po tem, kako naj delujejo med seboj v različnih okoliščinah« (Spinner-Halev, 1994: 37–38).

Pravzaprav ima ta razširitev oz. »liberalno pričakovanje«, ki je povezano z zagotavljanjem pravic oz. s statusom državljanstva, dva različna učinka. Na eni strani naj bi razširitev temeljnih načel nediskriminiranja in spoštovanja v vseh družbenih sferah povzročila t. i. učinek prelitja (spillover effect), ki posledično privede do odprave razlik v samem delovanju različnih družbenih sfer. Kakor upravičeno poudarja William A. Galston, »[č]e vztrajamo, da je vsako civilno združenje ogledalo načel širše politične skupnosti, potem smiselne razlike med združenji prej ali slej izginejo« (Galston, 2002: 20). Na drugi strani pa čedalje večja inkluzivnost liberalnega modela povzroči t. i. 'konfliktno različnost', kjer naj bi tisti, ki niso vključeni, tako ali drugače postali še bolj marginalizirani oz. odtujeni od večinske populacije. Kakor je poudaril John Gray, liberalne družbe težijo »k izločitvi neliberalnih oblik življenja in k njihovi getoizaciji, marginalizaciji ali trivializaciji« (Gray, 1996: 154). Prav neupoštevanje asimetričnosti med različnimi člani politične skupnosti s strani zagovornikov liberalizma, kakor poudarja David Miller, vodi v

podcenjevanje težavnosti »'liberalizacije' neliberalnih identitet, saj spregledajo, čemu se morajo ljudje odpovedati, če naj svoja pojmovanja dobrega vidijo kot svobodno izbrana in spremenljiva« (Miller, 2000: 49).

Ta ambivalentnost liberalnega modela na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva in državljanske enakosti, ki temelji na načelih enakosti in nediskriminiranja članov politične skupnosti, odpira tudi vrsto vprašanj in dilem, ki se nanašajo na kritiko liberalnega modela državljanstva kot političnega pojmovanja posameznika oz. na njegovo nezmožnost ustreznega zagotavljanja enakosti dostojanstva in spoštovanja tistih posameznikov in skupin, ki tako ali drugače niso del večinske kulture. Čeprav je emancipatorična narava na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva zagotovila enako obravnavanje posameznikov ne glede na spol, raso, veroizpoved, spolno usmerjenost itn., je prav ta dvojni vidik razširitve državljanstva kot političnega pojmovanja posameznika [razširitev statusa in razširitev pravic] naletel na številne kritike in različne ugovore zoper njegovo egalitarno naravo, ki jih podrobneje obravnavam v naslednjem delu tega prispevka.

III. Kritika liberalnega modela na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva

Liberalna različica na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva ter s tem povezane konceptualizacije državljanske enakosti se kljub svoji egalitarnosti in inkluzivnosti sooča s čedalje pogostejšimi očitki, da oba vidika razširitve enakih pravic in svoboščin, ki smo ju omenili zgoraj, nista rezultirala v splošnem zagotavljanju pravičnosti ter z nič manj radikalnimi kritikami, da je to pojmovanje državljanstva in državljanske enakosti tako izključevalno kakor tudi asimilativno in uniformirajoče. Na pravicah temelječe pojmovanje državljanstva in s tem povezana konceptualizacija državljanske enakosti sta bila deležna številnih kritik iz dveh različnih in nasprotujočih si smeri, tj. [i] tradicionalna kritika; ter [ii] sodobna kritika.

Tradicionalna kritika na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva in na njej temelječe pojmovanje državljanske enakosti vsebuje štiri ločene kritike, ki se nanašajo na različne vidike tega pojmovanja državljanstva, in sicer na [a] republikansko kritiko (npr. Beiner, 2003; Miller, 2000); [b] komunitarno kritiko (npr. Sandel, 1982; MacIntyre, 1981; Taylor, 1989; Walzer, 1983); [c] neoliberalno kritiko (npr. Nozick, 1974); ter [d] konservativno kritiko (npr. Scruton, 2002). Sodobna kritika tega pojmovanja državljanstva in z njim povezanega pojmovanja državljanske enakosti vključuje tri med seboj ločene kritike, in sicer: [a] kritiko deliberativne demokracije¹ (npr. Brettschneider, 2006; Deveaux, 2009; Talisse, 2005); [b] feministično kritiko² (npr. Okin, 1989; Nussbaum, 1999; Shachar, 2001; Song, 2007); ter [c] multikulturalistično kritiko (npr. Kymlicka, 1995; Modood, 2007; Parekh, 2000; Raz, 1994; Young, 1990). Spodaj predstavljam najpomembnejše ugovore tako tradicionalne kakor tudi sodobne kritike na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva in na njem temelječega pojmovanja državljanske enakosti.

¹ Eden od ugovorov zagovornikov deliberativne demokracije je povezan z očitkom, da se liberalni model državljanstva oz. liberalno pojmovanje državljanske enakosti na neustrezen način loti reševanja konfliktov med enako tehtnimi zahtevami (kot npr. enakost spolov in kulturna koherentnost). Kakor je opozorila Monique Deveaux, liberalna načela »postavljajo omejitve tako obliki kot tudi mogočim rezultatom teh razprav« (Deveaux, 2009: 24).

² Feministična kritika kritizira domnevno brezbrižnost liberalne različice na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva oz. državljanske enakosti do različnih oblik nepravičnosti v zasebni sferi in ohranjanje neenakosti med spoloma v javni sferi ter njenem institucionalnem okviru (Enslin, 2003; Okin, 1989, 1994).

III. Tradicionalna kritika na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva

Glede na različne očitke, ki jih na liberalno različico na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva naslavljajo republikanska, komunitarna, neoliberalna in konservativna kritika, je treba ločiti različne ugovore zoper posamezne vidike tega pojmovanja državljanstva in njegovega pojmovanja državljanske enakosti, in sicer [i] z identiteto povezan ugovor; [ii] z vrlinami povezan ugovor ter [iii] z učinkovitostjo povezan ugovor. Medtem ko se z identiteto povezan ugovor primarno nanaša na problematizacijo razširitve statusa državljanstva, pa se tako z vrlinami povezan ugovor kot z učinkovitostjo povezan ugovor primarno nanašata na razširitev pravic, ki jih imajo člani politične skupnosti.

Prvi ugovor tradicionalne kritike [z identiteto povezan ugovor] postavlja pred liberalno različico na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva in njegove utemeljitve državljanske enakosti dva ločena izziva. Po eni strani – tako pravijo kritiki – je razširitev podelitve statusa državljanstva (npr. pripadniki etničnih manjšin, ženske, delavski razred itn.) povzročila zmanjšanje enotnosti in socialne kohezije ter s tem povezano zmanjšanje medsebojne solidarnosti med člani politične skupnosti. Po drugi strani pa je razširitev statusa, tj. podelitev statusa državljanstva tistim, ki v preteklosti niso bili enakopravni člani politične skupnosti, radikalizirala izključenost tistih, ki statusa državljanstva ter s tem povezane državljanske enakosti niso dobili. Po tej interpretaciji je razširitev statusa ter s tem povezana sprememba pojmovanja skupne državljanske identitete ogrozila stabilnost politične skupnosti in njen institucionalni okvir.

Drugi ugovor [z vrlinami povezan ugovor] se primarno nanaša na spremembo pojmovanja 'dobrega' državljana kot polno sodelujočega člana politične skupnosti ter s tem povezanega pojmovanja državljanskih vrlin. Eden najpogostejših očitkov, ki so del tega ugovora, kakor poudarja Samuel Scheffler, se nanaša na »primat svobodi in individualnim pravicam, ki niso samo konvencionalna družbena pravila, temveč spodbujajo tudi vrednost skupnosti« (Scheffler, 2002: 18). Tukaj velja še posebej poudariti tako republikansko kakor tudi komunitaristično kritiko, ki liberalno različico na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva krivi za večino problemov, s katerimi se soočajo sodobne pluralne družbe, npr. čedalje manjša udeležba v procesih demokratičnega odločanja ter s tem povezan demokratični deficit, čedalje večjo stopnjo nasilja in nestrpnosti itn. Kakor je poudaril Samuel Scheffler, naj bi bila liberalna različica na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva »odgovorna za vrsto družbenih problemov, katerih vir [...] je v kulturi individualizma in razpadu vrednot skupnosti« (Scheffler, 1994: 5).

Posamezne ugovore tradicionalne kritike na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva sestavljata republikanska in konservativna kritika, ki si hkrati delita tezo, da so skupna etnična, jezikovna in kulturna pripadnost članov politične skupnosti nujen pogoj za zagotavljanje družbene stabilnosti in socialne kohezije ter tezo, da ima na pravicah temelječe pojmovanje državljanstva v veliki meri negativne učinke na razvijanje političnih, ekonomskih in družbenih vrlin državljanov, npr. odgovornosti in aktivnega vključevanja posameznikov v družbeno in politično življenje skupnosti. Tradicionalna kritika na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva tako problematizira zagotavljanje temeljnih pravic in svoboščin ter s tem povezan pluralizem vrednot, vrlin in identitet, ki naj bi privedle do manjše kohezivnosti ter posledično do manjše solidarnosti, enotnosti in stabilnosti politične skupnosti. Na pravicah temelječe pojmovanje državljanstva – tako tradicionalna kritika – naj bi hkrati pripomoglo tudi k čedalje nižji stopnji participacije tako v asociativnih mrežah civilne družbe kakor tudi v procesih demokratičnega

odločanja ter k vse nižji stopnji zaupanja v delovanje demokratičnih institucij. Tradicionalna kritika sodobnega pojmovanja državljanstva tako temelji na hipotezi, da je na pravicah temelječe pojmovanje državljanstva neučinkovit mehanizem zagotavljanja enotnosti in socialne kohezivnosti, kar kaže na redukcionistično razumevanje zagotavljanja enakosti ter sprejemanja, vključevanja in spoštovanja različnosti v sodobni pluralni družbi. Po tej interpretaciji naj bi bilo na pravicah temelječe pojmovanje državljanstva teoretično pomanjkljivo in problematično ter praktično neuresničljivo in protislovno.

Tretji ugovor, ki ga zoper liberalno različico na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva [z učinkovitostjo povezan ugovor] primarno naslavlja konservativna politična teorija (Scruton, 2002) in libertarizem (Friedman, 2002; Nozick, 1974), je treba razdeliti na dva ločena očitka, in sicer [i] z učinkovitostjo povezan očitek; ter [ii] z zatiranjem povezan očitek. V prvem primeru so socialne pravice ter s tem povezane pridobitve (npr. zdravstveno varstvo, socialna varnost, brezplačno šolanje, pomoč ob izgubi zaposlitve itn.) neučinkovite oz. pravzaprav kontraproduktivne, saj naj bi zmanjševale samoiniciativnost in odgovornost posameznikov. V drugem primeru pa so socialne pravice ter s tem povezana redistribucija grožnja individualni svobodi posameznikov.

Zgoraj predstavljeni ugovori in očitki primarno problematizirajo vlogo in pomen posameznih skupin pravic, ki jih tradicionalno povezujemo z liberalnim modelom na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva in obsegajo dva ločena vidika, in sicer [i] družbeni vidik; ter [ii] individualni vidik. Zaradi vloge in pomena posameznih skupin pravic naj bi bila liberalna različica na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva moralno sporna. Ta tip ugovora se nanaša na družbeni vidik na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva in primarno opozarja na socialno fragmentacijo ter splošno družbeno erozijo, ki naj bi jo povzročale pravice. Po tej kritiki naj bi liberalna različica na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva povzročila t. i. 'moralni kolaps' skupnih načel in temeljnih vrednot sodobne pluralne družbe ter s tem povezano erozijo medsebojnih odnosov. Individualni vidik zgoraj predstavljenih ugovorov pa se primarno nanaša na redukcionistično pojmovanje državljskih vrlin ter odgovornosti posameznikov. Zgoraj predstavljeni ugovori, ki jih poudarjajo posamezne t. i. tradicionalne kritike na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva se od multikulturalistične in drugih sodobnih kritik liberalnega modela državljanstva kot političnega pojmovanja posameznika razlikujejo predvsem glede na to, da nobena od tradicionalnih kritik v svojih ugovorih in očitkih ne omenja vprašanja redistributivne pravičnosti.

III.1 Multikulturalna kritika na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva

Odsotnost vprašanja kulturne različnosti v okviru liberalnega modela državljanstva ter s tem povezanega pojmovanja državljske enakosti je mogoče razložiti glede na dve ločeni predpostavki, in sicer [i] predpostavka o politični irelevantnosti kulturne različnosti; ter [ii] predpostavka o kulturni homogenosti. V prvem primeru odsotnost vprašanja o kulturni različnosti v okviru liberalnega modela državljanstva oz. liberalnega pojmovanja državljske enakosti temelji na njeni politični irelevantnosti. V drugem primeru pa odsotnost vprašanja o kulturni različnosti predvideva kulturno homogenost politične skupnosti in s tem odvečnost problematizacije posameznih vidikov kulturne različnosti sploh. Po eni interpretaciji pomeni razprava o multikulturalizmu razširitev razprave o

³ Za klasifikacijo kulturnih pravic glej Levy (2000), ki loči med različnimi oblikami sprejemanja zahtev kulturnih skupin po posebnem obravnavanju.

razdeljevalni pravičnosti, saj npr. Rawlsova teorija pravičnosti kot poštenosti vprašanja kulturne različnosti ne upošteva oz. ni del njegove teorije pravičnosti kot poštenosti. Kakor je poudarila Anna Elisabetta Galeotti, so liberalne teorije pravičnosti – vključno z

Rawlsovo – računale na »a) nacionalne skupnosti, v katerih dejstvo, da so subjekti distribucije državljanji, ni vprašljivo, b) dovolj homogene družbe, da v njih obstaja soglasje o poglavitnih dobrinah kot samoumevnih predmetih družbene razdelitve, in c) družbe, v katerih so poglavitne družbene ločnice razredne, najmočnejši konflikti pa interesni« (Galeotti, 2009: 17).

V nasprotju z liberalnim pojmovanjem državljanstva oz. državljske enakosti – tako pravijo njegovi zagovorniki – pa je multikulturalizem »politika, ki temelji na filozofiji, ki dejstvu različnosti pravi 'da' (Raz, 1994: 173). V čisto deskriptivnem pomenu besede lahko multikulturalizem označimo kot soobstoj različnih kulturnih skupin, ki si želijo ohraniti svojo lastno identiteto kljub njihovi vključenosti v širšo družbo. Multikulturalizem torej obsega politike,³ katerih cilj je maksimiranje sprejemanja etničnih, verskih, kulturnih razlik in razlik tako v javni kot tudi zasebni sferi ter s tem povezano spoštovanje kulturnih razlik in identitet posameznikov, ki – tako ali drugače – niso del mainstreama oz. večinske populacije ali kulture. V večini primerov zahtev po sprejemanju, vključevanju, spoštovanju in priznanju posameznih kultur ne gre za nasprotovanje skupnim načelom in vrednotam širše družbe, ampak za zahteve, ki skušajo zagotoviti sprejemanje, vključevanje, spoštovanje in priznanje posameznih specifičnosti njihove identitete oz. kulture tudi v javni sferi. Del razprav o teoriji in politikah multikulturalizma tako spadata v okvir razprav, kakor je poudaril Will Kymlicka, »med posamezniki in skupinami, ki se strinjajo o osnovah liberalno demokratičnega konsenza, razhajajo pa se v interpretaciji teh načel v večetnični družbi, zlasti o ustrezni vlogi jezika, narodne pripadnosti in etničnih identitet v liberalno-demokratični družbi in njenih institucijah« (Kymlicka, 2005: 474).

Problematico multikulturalizma oz. probleme kulturne različnosti lahko opredelimo kot sprejemanje in vključevanje skupinskih razlik v javni sferi za zmanjšanje ali odpravo diskriminacije. V tem okviru je treba tako teorijo kot tudi politike multikulturalizma razumeti kot novo senzibilnost za vprašanja dostopa posameznikov do njihove kulture, ki so povezana s spoštovanjem in priznanjem te kulture s strani drugih skupin oz. družbe na splošno ter vlogi in pomenu kulture posameznikov za njihovo avtonomijo. Multikulturalizem tako primarno temelji na spremenjenem pogledu same družbe ter skupin in posameznikov, ki jo sestavljajo, kjer ne gre za razmerje med večino in manjšino, ampak za soobstoj pluralnosti različnih skupin in kultur. Nič od tega ni mogoče logično izpeljati iz pravice do nediskriminiranja ali pa svobode izražanja in združevanja, zato so prav tukaj mnjenja med zagovorniki in kritiki teorije in politik multikulturalizma različna: ali multikulturalizem izhaja iz liberalnega modela na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva ter pomeni njegovo razširitev ali pa multikulturalizem kot teorija in kot politika pomeni diskontinuiteto s tem modelom državljanstva in njegovim pojmovanjem državljske enakosti.

Multikulturalna kritika liberalnega modela na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva se od zgoraj predstavljene tradicionalne kritike razlikuje predvsem glede na hipotezo, da so pravice povezane z liberalnim modelom državljanstva, ki vključuje civilne, politične in socialne pravice, nujen ne pa tudi zadosten pogoj, da bodo tisti, ki so drugačni in različni, lahko obravnavani na enak način ter da bodo lahko v enaki meri uživali pravice in svoboščine, ki jih zagotavlja sodobna pluralna družba. Podobna kritika leti tudi na temeljne svoboščine, kot sta svoboda izražanja in svoboda združevanja, saj naj bi le-ti pomenili nezadosten mehanizem za sprejemanje, vključevanje in spoštovanje različnosti v okviru institucionalnega okvira sodobnih pluralnih družb. Ločimo lahko

dve med seboj različni kritiki, ki jo na pravicah temelječemu pojmovanju državljanstva namenja multikulturalna kritika, in sicer [i] zmerni multikulturalizem (npr. Kymlicka, 1995; Raz, 1994); ter [ii] kritični multikulturalizem (npr. Modood, 2007; Parekh, 2000; Young, 1990).

Multikulturalistična kritika liberalnega modela državljanstva in s tem povezanega pojmovanja državljanske enakosti se osredinja predvsem glede na tri ločena vprašanja, in sicer [i], kateri so moralni argumenti za skupinsko diferencirane pravice oz. multikulturalno državljanstvo; [ii] v kakšnem odnosu je razlikovalno državljanstvo ter s tem povezano diferencirano pojmovanje državljanske enakosti s temeljnimi načeli sodobne pluralne družbe, npr. individualna svoboda, družbena enakost, demokracija ter [iii] kakšen je odnos med demokratičnim idealom državljan-
ske enakosti in liberalnim idealom enakosti spoštovanja.

Zmerni multikulturalizem in multikulturalno državljanstvo

Zmerni multikulturalizem označujeta dve zahtevi, ki ju postavljajo njuni zagovorniki (Carens, 2000; Kymlicka, 1989, 1995; Raz, 1994), in sicer zahteva po dostopu posameznikov do njihove kulture ter zahteva, da skupinske oz. kulturne pravice ne prevladajo nad temeljnimi pravicami in svoboščinami posameznikov. Hkrati naj bi kulturne pravice posameznikom, ki pripadajo različnim manjšinam zagotavljale [i] dostop do njihove kulture; [ii] razvoj oz. razcvet njihove kulture; ter [iii] razvijanje samospoštovanja. Kulturne pravice naj bi torej posameznikom, ki so pripadniki katere od manjšinskih skupin, zagotavljale t. i. 'kontekst izbire' oz. naj bi bile zunanja zaščita, ki bi jih varovala pred vplivom prevladujoče kulture ter tako zagotavljale enakost med prevladujočo kulturo oz. večino in manjšinskimi skupinami.

V okviru zmernega multikulturalizma so kulturne pravice utemeljene kot 'dodatek' temeljnim pravicam in svoboščinam posameznikom, ki naj bodo izključno zunanja zaščita posameznih manjšinskih kultur, v nobenem primeru pa naj kulturne pravice ne bodo notranja omejitev, da bi kršile temeljne pravice in svoboščine posameznikov, saj naj bi bila takšna politika neskladna s temeljnimi načeli zagotavljanja enakosti in nediskriminiranja. Temeljni očitek zmernega multikulturalizma leti na domnevno nezmožnost liberalnega modela po uskladitvi enakosti in različnosti oz. da različnim kulturam zagotovi enako obravnavanje [očitek neenake obravnave]. Po tej interpretaciji je na pravicah temelječe pojmovanje državljanstva oz. pojmovanje državljanske enakosti nujen, ne pa tudi zadosten pogoj za zagotavljanje enakega obravnavanja različnih kultur v sodobni pluralni družbi. Multikulturalizem kot nova senzibilnost za vprašanje kulturne identitete tako temelji na tezi, da je kulturna identiteta tako moralno kot tudi politično pomemben dejavnik, ki zahteva tako pripoznanje kakor tudi posebno skupino pravic. Ta zahteva je bila povezana z ugotovitvijo, da je katalog temeljnih pravic in svoboščin pomanjkljiv, saj naj bi v nezadostni meri zagotavljal enakost vseh članov politične skupnosti glede na samo naravo oz. nevtralnost institucionalnega okvira sodobne pluralne družbe. Vzpostavitev sistema manjšinskih pravic naj bi torej zagotovila enakost ter s tem omogočila pripadnikom manjšinskih skupin, da ohranijo svojo kulturno identiteto oz. naj bi bila povezana z »dostopom do njihove kulture, z uspevanjem in razcvetom njihove kulture in s spoštovanjem, ki ga tej kulturi namenjajo drugi« (Kymlicka, 2005: 474–475). Manjšinske oz. kulturne pravice so tako pomemben dejavnik pri zmanjševanju vpliva večinske kulture, hkrati pa naj bi razrešile potencialne konflikte na pravičnejši način.

Zmerni multikulturalizem ter z njim povezano liberalno-kulturalistično stališče pa poudarja, da morajo za pridobitev kulturnih pravic manjšinske skupine izpolnjevati določene pogoje. V okviru tega pojmovanja manjšinske pravice ne smejo omejevati individualnih pravic članov manj-

⁴ Skupna točka zmernega in kritičnega multikulturalizma je ugovor zoper deklarirano kulturno nevtralnost institucionalnega okvira sodobne pluralne družbe, saj uradni jezik, državni prazniki in državni simboli niso nevtralni oz. nepristranski.

šinske kulture, saj naj bi bile »zunanja zaščita« pred destabilizirajočimi vplivi oz. zunanjimi pritiski večinske kulture ali drugih manjšinskih kultur. Zmerni oz. liberalni multikulturalizem torej pomeni – po interpretaciji njegovih zagovornikov – razširitev liberalnega modela uskladitve zahtev po zagotavljanju enakosti ter sprejemanju in vključevanju različnosti, saj manjšinske oz.

kulturne pravice zagotavljajo »svobodo znotraj manjšinskih skupin ter enakost med manjšino ter večinskimi skupinami« (Kymlicka, 1995: 152). Pri manjšinskih pravicah kot »zunanji zaščiti« je dinamika osredinjena okoli razmerja med posameznimi kulturnimi skupinami ter hkrati omejuje vpliv odločitev širše družbe nanjo. Če pa kolektivne pravice omejujejo temeljne pravice članov manjšinske skupine, npr. pravico do osebne integritete, do dedovanja, svobodne izbire partnerja itn. in s tem pomenijo »notranjo omejitev«, pa je njihova utemeljitev nelegitimna (Kymlicka, 1995: 34–44, 152–172). V tem primeru pa je dinamika manjšinskih pravic kot »notranje omejitve« osredinjena na odnose znotraj skupine, ki prinaša potencialno nevarnost zatiranja najbolj ranljivih skupin posameznikov v določeni manjšinski skupini (npr. otroci ali ženske).

Pojmovanje državljske enakosti, kakor ga pojmujejo zagovorniki t. i. zmernega multikulturalizma oz. liberalnega multikulturalizma, se od liberalnega pojmovanja državljske enakosti razlikuje v treh ločenih vidikih. Prvi vidik zadeva vprašanje kulturne različnosti kot legitimnega objekta socialne pravičnosti, saj egalitarni liberalizem (npr. Rawls in Dworkin) kulturno različnost obravnava kot moralno irelevantno. Drugi vidik odpira problematiko uniformnega obravnavanja nasproti razlikovalnemu državljanstvu, kjer imajo posamezne družbene skupine dodatne kulturne oz. manjšinske pravice. Tretji vidik problematizira vprašanja utemeljitve, narave in vrednosti kulture oz. kulturne različnosti.

Kritični multikulturalizem in razlikovalno državljanstvo

Medtem ko je zmerni multikulturalizem liberalnemu pojmovanju državljske enakosti v veliki meri naklonjen, saj zahteva predvsem njegovo korekcijo oz. dopolnitev, pa je kritični multikulturalizem v svoji kritiki liberalnega modela državljanstva kot političnega pojmovanja posameznika ter z njim povezane uskladitve enakosti in različnosti veliko bolj radikalen in neprizanesljiv, saj pravilno opozarja na dejstvo, da nobena politika ni brez nenevtralnih učinkov, kar kaže na to, da je liberalno načelo nevtralnosti oz. nepristranskosti tako v teoriji kakor tudi v praksi neuresničljivo. Čeprav se zagovorniki kritičnega multikulturalizma med seboj razlikujejo tako glede na sam projekt, ki so mu zavezani, npr. razlikovalno državljanstvo ter s tem povezane politike identitet (Young, 1990), politike pripoznanja (Taylor, 1997) oz. teorija državljskega multikulturalizma (Modood, 2007; Parekh, 2000), pa jih druži zavrnitev liberalnega pojmovanja državljske enakosti oz. pristopa uniformnega obravnavanja ter univerzalnosti vrednot. Charles Taylor tako poudarja, da je liberalni model državljanstva oz. liberalno pojmovanje državljske enakosti 'negostoljubno do razlik', Iris Marion Young pa opozarja, da je liberalno načelo enakega obravnavanja povezano z 'idealom asimilacije'. Osnovni ugovor zagovornikov t. i. kritičnega multikulturalizma je torej povezan z očitkom, da je (implicitni) cilj liberalizma predvsem homogenizacija razlik oz. različnosti (Taylor, 1997: 43; Tully, 1995: 58–62; Young, 1990: 158).⁴ Posamezniki, ki – tako ali drugače – niso del mainstreama, ne zahtevajo zgolj in samo enakega obravnavanja, temveč tudi 'pripoznanje' njihove različne identitete kot pripadnikov kulturnih skupin (Taylor, 1997: 41; Tully, 1995: 190; Young, 1990: 161).

Kakor je opozorila Iris Marion Young, so »univerzalno formulirane pravice in pravila slepi za razlike v rasi, kulturi, spolu, starosti, zmožnostih in tako zatiranje prej reproducirajo kakor pa spodkopavajo« (Young, 1989: 267). Po tej interpretaciji naj bi politike različnosti zahtevale kultiviranje intelektualne, politične in družbene klime, ki naj bi razvijala senzibilnost za sprejemanje, vključevanje, spoštovanje in pripoznanje razlik med posamezniki in družbenimi skupinami tudi v institucionalnem okviru sodobnih pluralnih družb. Kritični multikulturalizem v izhodišču zavrača na pravicah temelječe pojmovanje državljske enakosti kot neegalitarno, saj ostajajo tisti posamezniki, ki niso del večinske kulture oz. mainstreama, kljub enakemu statusu marginalizirani, stigmatizirani in izključeni.

Liberalni model na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva ponuja torej neustrezen odgovor na izzive in probleme sodobnih pluralnih družb, saj naj bi družbene skupine, ki – tako ali drugače – ne spadajo v kulturni mainstream, ohranjal v neenakem položaju in podrejeni vlogi [očitek kulturne subordinacije]. Liberalno pojmovanje državljske enakosti je torej, kakor je poudaril Sune Laegaard, »v najboljšem primeru nepopolno, v najslabšem primeru pa nepravilno« (Laegaard, 2005: 326).

IV. Kritika multikulturalizma

Kljub utemeljenosti nekaterih očitkov zmernega in kritičnega multikulturalizma pa sta bili obe zgoraj predstavljeni različici multikulturalizma deležni vrste kritik, ki opozarjajo na različne omejitve, s katerimi se soočata njuna modela državljanstva, in sicer teorija multikulturnega državljanstva (Kymlicka, 1995) in teorija razlikovalnega državljanstva (Young, 1989). Oba modela državljanstva so zavrnili tako nekateri zagovorniki liberalne politične teorije oz. egalitarnega liberalizma (Barry, 2001) kakor tudi zagovornice feministične politične teorije (Okin, 1998; Shachar, 2001), saj naj bi sprejemanje in vključevanje različnosti imelo (primarno) negativne učinke na zagotavljanje enakosti znotraj kulturnih skupin, ki so deležne posebne obravnave. S kompenziranjem neenakosti med različnimi skupinami naj bi politike multikulturalizma hkrati proizvedle vrsto negativnih učinkov predvsem v posameznih skupinah, ki so deležne posebne obravnave. Če naj bi po republikanski in konservativni kritiki sprejemanje, vključevanje in spoštovanje različnosti ogrozilo integracijsko funkcijo državljanstva ter posledično stabilnost in enotnost sodobnih pluralnih družb, pa ima tako po liberalni kakor tudi po feministični in pluralistični kritiki sprejemanje, vključevanje in spoštovanje različnosti (potencialno) negativne učinke predvsem v tistih skupinah, ki so deležne kompenzacijskih politik. V okviru kritike multikulturalizma velja poudariti tri ločene kritike ter z njimi povezane paradokse, in sicer [i] kritiko egalitarnega liberalizma ter paradoks multikulturne enakosti; [ii] feministično kritiko ter paradoks multikulturne ranljivosti; ter [iii] pluralistično kritiko ter paradoks multikulturne različnosti.

IV.1 Kritika egalitarnega liberalizma in paradoks multikulturne enakosti

Ena osrednjih točk konflikta med zagovorniki zmernega multikulturalizma oz. liberalnim multikulturalizmom ter egalitarnim liberalizmom temelji na nesoglasju, ali multikulturno državljanstvo ter s tem povezane kulturne pravice temeljijo na liberalnem modelu državljanstva oz. državljske enakosti. Kljub veliki raznolikosti posameznih liberalnih teorij, ki so jih

artikularali npr. Brian Barry, Chandran Kukathas, William Galston, Susan Moller Okin in Will Kymlicka, ter medsebojnim neskladjem, kritikam in obtožbam, pa so zagovorniki liberalizma v osnovi usmerjeni proti neliberalnim kulturam in njihovim praksam. Npr. čeprav se Barryjeva kritika liberalnega multikulturalizma in njegov zagovor državljanske enakosti kot enakega oz. uniformnega obravnavanja ter teorija multikulturalnega državljanstva Willa Kymlicke oz. njegov model kulturnih pravic razlikujeta glede na različne predpostavke, ju druží nasprotovanje neliberalnim kulturam oz. postavljanje omejitev njihovi reprodukciji.

Kritika egalitarnega liberalizma tako ni usmerjena proti pluralizmu in kulturni različnosti v sodobni pluralni družbi, ampak proti politikam multikulturalizma, saj naj bi liberalni model uskladitve enakosti in različnosti v zadostni meri zavaroval interese vseh članov politične skupnosti. Skupinske pravice so – po eni interpretaciji – nepotrebne, medtem ko so po 'trši' interpretaciji egalitarnega liberalizma, ki ga je v knjigi *Culture & Equality* razvil Brian Barry, tako škodljive kakor tudi protislovne, »saj je to, kar predlagajo skupinske politike, ki so namenoma namenjene neskončnemu ohranjanju kulturnih razlik. Poleg tega tudi ne postavljajo zahtev o pravičnosti teh politik, ki so potrebne za odpravo neenakosti možnosti« (Barry, 2001: 117).

V okviru kritike egalitarnega liberalizma je treba poudariti dva ločena ugovora zoper multikulturalizem oz. politike multikulturalizma, in sicer [i] ugovor o naravi kulturne različnosti in [ii] ugovor o integracijski neustreznosti multikulturalizma. Med teoretično najbolj protislovnimi kritikami velja poudariti ugovor, ki se nanaša na samo naravo kulturne različnosti. Zagovorniki multikulturalizma kulturno različnost utemeljujejo kot posameznikovo potrebo oz. – kakor poudarja Kymlicka – »[d]ostop do jezika in kulture je včasih lahko temeljni pogoj same zmožnosti sprejemanja smiselnih izbir« (Kymlicka, 2005: 475). Jezik in kultura na splošno naj bi bila del posameznikovih neizbranih okoliščin, za katere člani manjšinskih skupin oz. kultur, ki tako ali drugače ne spadajo v mainstream, lahko legitimno pričakujejo, da bo širša družba nosila stroške potencialne neenakosti, ki izvira iz kulturne različnosti. V nasprotju z multikulturalizmom pa zagovorniki egalitarnega liberalizma kulturno različnost razvrščajo med učinke posameznikovih izbir, kjer naj bi t. i. 'stroške' izbire oz. potencialno neenakost nosil posameznik. Vloga kulture za posameznika torej ni povezana s samo vrednostjo le-te, ampak je primarno instrumentalna, saj je njena vrednost primarno posredna oz. služi kot kontekst za možnosti izbire, ki naj jih izberejo posamezniki. Za te izbire so seveda tudi odgovorni, medtem ko za neenakosti, ki izvirajo iz atributivnih vidikov njihove identitete oz. različnosti, npr. spola, rase ali etnične pripadnosti, niso. To je tudi temeljni vidik egalitarizma. Če naj egalitarizem kot teorija enakih možnosti zagotovi pošten institucionalni okvir, mora primarno zagotoviti, da se vse prednosti ali pa pomanjkljivosti, s katerimi posamezniki vstopijo v neki proces, nevtralizirajo, tako da lahko v ospredje stopijo individualne karakteristike in izbire posameznika.

IV.2 Feministična kritika in paradoks multikulturne ranljivosti

Časovno gledano je feministična kritika multikulturalizma sicer pred kritiko egalitarnega liberalizma, vendar je zaradi silovitosti in obsega očitkov zoper teorijo in politike multikulturalizma nekako manj v ospredju. Susan Moller Okin je v eseju *Is Multiculturalism Bad for Women* opozorila, da je eden od problemov multikulturalizma predvsem tam, kjer so kulturne prakse posamezne skupine v konfliktu s temeljnimi načeli in skupnimi vrednotami sodobne pluralne družbe, npr. obredno obrezovanje deklic, vnaprej dogovorjene poroke, nošenje naglavnih rut itn.

⁵ Politike multikulturalizma naredijo še eno logično napako, ko med vsemi pripadniki določene kulturne skupine povlečejo vzporednico ter tako zagrešijo t. i. 'zmoto enake prikrajšanosti'.

Feministična kritika (npr. Enslin, 2003; Okin, 1998; Nussbaum, 1999; Shachar, 2001; Song, 2007) je usmerjena proti dvema vidikoma multikulturalizma ter politik multikulturalizma, saj naj bi imele multikulturne politike dvojni učinek, in sicer [i] neposredni učinek; ter [ii] posredni učinek. Neposredni učinek skupine politik multikulturalizma oz. kulturnih pravic je primarno zmanjšati neenakost med skupinami ter tako prispevati k bolj enakopravni in stabilni družbi. Nasprotno pa – tako pravijo kritiki – kulturne pravice diskriminirajo najbolj zapostavljene člane kulturnih skupin (praviloma so to ženske in otroci), saj z zmanjšanjem neenakosti med večinsko populacijo in različnimi kulturnimi skupinami lahko ustvarijo neenakost znotraj manjšinskih skupin (posredni učinek) oz. t. i. 'paradoks multikulturne ranljivosti', kakor v svoji knjigi *Multicultural Jurisdictions* poudarja Ayelet Shachar (Shachar, 2001). Paradoks multikulturne ranljivosti opozarja, da politike multikulturalizma za ceno zagotavljanja enakosti med večino in manjšino povečuje razlike znotraj kulturnih skupin oziroma najbolj ranljivim članom kulturnih manjšin odvzema osnovne pravice, ki jih imajo kot člani politične skupnosti. V tem primeru so jim kršene osnovne civilne pravice, medtem ko se paradoks multikulturne enakosti nanaša na napetost med kulturnimi in socialnimi pravicami. Feministična kritika tako poudarja, da je enakost spolov pomembna omejitev kulturnim pravicam oz. politikam multikulturalizma.

IV.3 Pluralistična kritika in paradoks multikulturne različnosti

V nasprotju z zgoraj predstavljenimi kritikami pa je pluralistična kritika opozorila na dva med seboj ločena vidika multikulturalizma oz. njegovega pojmovanja kulture, saj je eden spregledanih vidikov multikulturalizma samo pojmovanje kulture, in sicer [i] redukcionistično ter [ii] esencialistično razumevanje kulturne različnosti.

Prav tako pomembna kritika multikulturalizma pa prihaja s strani liberalnega pluralizma, katerega glavni zagovornik je Chandran Kukathas. Tako v svojem delu *The Liberal Archipelago* (2003) kot tudi v skoraj desetletje starem članku *Are There any Cultural Rights* poudarja, da so liberalni mehanizmi, ki jih imajo na voljo kulturne skupine, npr. svoboda združevanja in svoboda izražanja, zadostni mehanizem za reprodukcijo njihove kulturne identitete. Po tej tezi naj bi individualne pravice v zadostni meri varovale interese posameznikov. Kakor je zapisal v knjigi *The Liberal Archipelago*, naj bi bila osnovna usmeritev do kulturnih razlik »politika indiferentnosti« (Kukathas, 2003: 15), saj inkluzivnost, kakor poudarja Jeff Spinner-Halev, ki jo praviloma povezujemo z multikulturalizmom, »ne okrepi posebnosti, kakor mislijo nekateri zagovorniki multikulturalizma, inkluzivnost odpravlja same razlike« (Spinner-Halev, 1994: 80). Politike multikulturalizma imajo torej lahko še en negativen učinek znotraj skupin, ki so upravičene do kulturnih pravic, in sicer paradoks multikulturne različnosti. Prav z zagotavljanjem dodatnih pravic naj bi se ustvarjala notranja homogenizacija, ki posledično zmanjšuje raznolikost in notranji pluralizem posamezne (kulturne) skupine. V nasprotju s paradoksom multikulturne ranljivosti je paradoks multikulturne različnosti osredinjen na vidik razlike skupine, ki zahteva multikulturno obravnavo. S pripoznanjem določene kulturne razlike kot determinirajoče postane kulturna identiteta rigidna in fiksna, saj s pripoznanjem natančno določene verzije kulturne različnosti kot tiste prave zmanjšamo notranjo heterogenost kulturne skupine.⁵

V. Sklep

V nasprotju z zgoraj predstavljenimi alternativnimi modeli državljanstva postavlja na pravicah temelječe pojmovanje državljanstva tri pomembne omejitve pri uskladitvi zahtev po zagotavljanju enakosti ter sprejemanju, vključevanju in spoštovanju različnosti. Ena teh je, da je treba skupinam, katerih tradicija, prakse in vrednote niso skladne s temeljnimi načeli in skupnimi vrednotami sodobne pluralne družbe, preprečiti diskriminiranje svojih lastnih članov [notranja diskriminacija]. Medtem ko je za nekatere neposredno poseganje v notranjo ureditev posameznih kulturnih skupnosti lahko problematično (Galston, 2002; Kukathas, 2003), pa se večina zagovornikov liberalnega modela uskladitve zahteve po zagotavljanju enakosti ter spoštovanja različnosti strinja glede pravice do izstopa iz kulturne skupnosti. Pravica do izstopa naj bi tako omogočala varovanje posameznikov pred morebitno notranjo diskriminacijo ali ogrožanjem njihovih temeljnih pravic in svoboščin. Obstaja pa glede tega nesoglasje, ali je pravica do izstopa zadosten mehanizem varovanja tistih posameznikov, ki so člani kulturnih skupin, katerih etično okolje ni v skladu s temeljnimi načeli in vrednotami sodobne pluralne družbe. Poleg tega nima nobena od teh skupin pravice diskriminirati nečlanov oz. tistih, ki niso pripadniki njene skupine [zunanja diskriminacija]. Hkrati naj bi imel vsak posameznik tudi pravico, da lahko iz svoje skupnosti (najsi bo le-ta verska ali kakšna druga) izstopi, kar posameznikom omogoča neposredno vključevanje v širšo družbo. Projekt uskladitve zahtev po zagotavljanju enakosti in enotnosti ter sprejemanju, vključevanju in spoštovanju različnosti je torej tako težaven, kakor tudi nujen, saj imajo politike multikulturalizma, ki naj bi korigirale in odpravile pomanjkljivosti in nepravilnosti na pravicah temelječega pojmovanja državljanstva vrsto negativnih stranskih učinkov. Sodobne razprave na širšem področju teorije državljanstva in državljanske enakosti tako ostajajo pred izzivom, kako uskladiti zahtevi po zagotavljanju enakosti ter sprejemanju in spoštovanju različnosti, saj na eni strani sprejemanje, vključevanje in spoštovanje različnosti pomembno pripomore k bogatenju družbe in krepitvi kulturnega kapitala posameznikov, medtem ko je na drugi strani sprejemanje in vključevanje različnosti (potencialen) problem, ki ima lahko različne negativne učinke na zagotavljanje enakosti in spoštovanje posameznikov.

Multikulturalizem oz. politike multikulturalizma v razprave o državljanstvu in državljanski enakosti tako prinašajo tri temeljne spremembe, in sicer [i] spremembo pojmovanja državljanstva kot političnega pojmovanja posameznika ter s tem povezano spremembo pojmovanja demokratičnega ideala državljanske enakosti in liberalnega ideala enakosti spoštovanja ter njunega odnosa; [ii] spremembo pojmovanja pravičnosti institucionalnega okvira sodobne pluralne družbe ter družbene dinamike na splošno; [iii] spremembo pojmovanja kulturne različnosti, kjer je osnovno vprašanje, ali spada kulturna različnost v okvir askriptivnih razlik (razlik oz. potencialnih neenakosti, ki niso posledica izbire posameznika) ali je kulturna različnost rezultat posameznikove izbire.

Literatura

BARRY, B. (2001): *Culture and Equality*. Cambridge, Polity Press.

BEINER, R. (UR.) (1995): *Theorizing Citizenship*. New York, SUNY.

BEINER, R. (2003): *Liberalism, Nationalism, Citizenship: Essays on the Problem of Political Community*.

Vancouver, University of British Columbia Press.

BRETTSCHNEIDER, C. (2006): *The Value Theory of Democracy*. *Politics, Philosophy and Economics* 5: 259–278.

- DEVEAUX, M. (2009): *Gender and Justice in Multicultural Liberal States*. Oxford, Oxford University Press.
- FRIEDMAN, M. (2002): *Capitalism and Freedom*. Chicago, University of Chicago Press.
- GALEOTTI, A. E. (2009): *Toleranca: pluralistični predlog*. Ljubljana, Krtina.
- GALSTON, W. A. (2002): *Liberal Pluralism: The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.
- GRAY, J. (1996): Berlin. London, Fontana.
- GUTMANN, A. (UR.) (1997): *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. Princeton, Princeton University Press.
- KUKATHAS, C. (2003): *The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom*. Oxford, Oxford University Press.
- KYMLICKA, W. (1995): *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford, Oxford University Press.
- KYMLICKA, W. (2003b): Two Dilemmas of Citizenship Education in Pluralist Societies. V *Education for Democratic Citizenship: Issues of Theory and Practice*, ur. Lockyer, Crick in Annette, 47–63. London, Ashgate.
- KYMLICKA, W. (2005): *Sodobna politična filozofija: Uvod*. Ljubljana, Krtina.
- KYMLICKA, W. IN OPALSKI, M. (UR.) (2002): *Can Liberal Pluralism be Exported?: Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*. Oxford, Oxford University Press.
- LAEGAARD, S. (2005): On The Prospects for a Liberal Theory of Recognition. *Res Publica* 11: 325–348.
- LEVY, J. T. (2000): *The Multiculturalism of Fear*. Oxford, Oxford University Press.
- LOCKYER, A., CRICK, B. IN ANNETTE, J. (UR.) (2003): *Education for Democratic Citizenship: Issues of Theory and Practice*. London, Ashgate.
- MACINTYRE, A. (1981): *After Virtue: A Study in Moral Theory*. London, Duckworth.
- MARSHALL, T. H. (1992 [1950]): *Citizenship and Social Class*. London, Pluto Perspectives.
- MILLER, D. (2000): *Citizenship and National Identity*. Cambridge, Polity Press.
- MODOOD, T. (2007). *Multiculturalism: A Civic Perspective*. Cambridge, Polity Press.
- NOZICK, R. (1974): *Anarchy, State and Utopia*. New York, Basic Books.
- NUSSBAUM, M. (1999): *Sex and Social Justice*. Oxford, Oxford University Press.
- OKIN, S. M. (1989): *Justice, Gender and the Family*. New York, Basic Books.
- OKIN, S. M. (1994): Political Liberalism, Justice and Gender. *Ethics* 105: 23–43.
- OKIN, S. M. (1998): Feminism and Multiculturalism: Some Tensions. *Ethics* 108(4): 661–684.
- PAREKH, B. (2000): *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. New York, Palgrave.
- RAWLS, J. (1971 [1999]): *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- RAWLS, J. (1993): *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press.
- RAWLS, J. (1999): *John Rawls: Collected Papers*. Cambridge, Mass., Belknap Harvard.
- RAZ, J. (1994): *Ethics in the Public Domain: Essays in the Morality of Law and Politics*. Oxford, Clarendon Press.
- ROSENBLUM, N. L. (1998): *Membership & Morals: The Personal Uses of Pluralism in America*. Princeton, Princeton University Press.
- ROSENBLUM, N. L. (UR.) (2000): *Obligations of Citizenship and Demands of Faith*. Princeton, Princeton University Press.
- SANDEL, M. J. (1982): *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge, Cambridge University Press.
- SCHEFFLER, S. (1994): The Appeal of Political Liberalism. *Ethics* 105(1): 4–22.
- SCHEFFLER, S. (2002): *Boundaries and Allegiances: Problems of Justice and Responsibility in Liberal Thought*. Oxford, Oxford University Press.
- SCRUTON, R. (2002): *The Meaning of Conservatism*. Chicago, St. Augustine Press.

- SHACHAR, A. (2001): *Multicultural Jurisdictions: Cultural Differences and Women's Rights*. Cambridge, Cambridge University Press.
- SONG, S. (2007): *Justice, Gender and the Politics of Multiculturalism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- SPINNER-HALEV, J. (1994): *The Boundaries of Citizenship: Race, Ethnicity, and Nationality in the Liberal State*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- SPINNER-HALEV, J. (2000): *Surviving Diversity: Religion and Democratic Citizenship*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- TALISSE, R. B. (2005): *Democracy After Liberalism: Pragmatism and Deliberative Politics*. London, Routledge.
- TAYLOR, C. (1989): *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- TAYLOR, C. (1997): The Politics of Recognition. V *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, ur. Ime Gutmann, 25–74. Princeton, Princeton University Press.
- TULLY, J. (1995): *Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- WALZER, M. (1983): *Spheres of Justice*. New York, Basic Books.
- YOUNG, I. M. (1995[1989]): Polity and Group Difference. V *Theorizing Citizenship*, ur. Beiner, 175–208. New York, SUNY.
- YOUNG, I. M. (1990): *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, Princeton University Press.